

УДК 321.7

АНАЛІЗ ЗОВНІШНІХ ФАКТОРІВ КОНСОЛІДАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ)

МАРІЄТТА АРУШАНЯН,

аспірант кафедри соціології управління Донецького державного університету управління

Застосовуючи підходи соціології, політології, соціальної філософії, автор аналізує особливості впливу зовнішніх соціально-політичних чинників консолідації демократії в українському суспільстві. Автор поділяє їх на групи: перші пов'язані з поширенням ідей демократичного характеру із заходу на південь та схід європейського континенту, другі виражають феномен регіоналізму, а треті об'єднують ключові категорії міжнародних факторів. Умоглядно визначається також сила впливу зовнішніх чинників.

Ключові слова: трансформація, модернізація, консолідація, демократизація, "нові демократи", тоталітаризм, політична культура.

Постановка проблеми. Початок процесу демократизації або демократичного переходу є дуже складним явищем, котре потребує часу на усвідомлення та закріплення в кожному суспільстві. Відомо, що цей процес має пройти три стадії - лібералізації, започаткування та консолідації. Періоди транзиту та консолідації не можна розмежовувати, при цьому сутність процесу консолідації полягає загалом у формуванні ряду правил і норм політичної гри - у кращому випадку вони визначаються конвенційно і згодом закріплюються в конституції.

Теорія виділяє чотири типи демократичної динаміки: "нав'язливий", "договірний", "реформаторський" та "шляхом революції". В Україні, виходячи з різної готовності регіонів до демократизації, територіально домінують різні типи демократичної динаміки, але реальний розвиток подій надто відрізняється від первинних очікувань ініціаторів змін.

Умоглядно можна виділити різноманітні чинники, які впливають на кількісні і якісні характеристики демократизації в будь-якій країні - темп, швидкість, безпосереднє конкретне соціально-політичне вираження. До них належать історичне минуле країни й наявність у ньюому демократичного досвіду, конструктивність реформи політичної системи, ініційованих енергійною політичною елітою, загальний суспільний розвиток, обумовлений сприйняттям демократичних цінностей, а звідси - і рівень розвитку демократичної політичної культури. Отже, проблема подальшої демократизації України відкриває широкий простір для досліджень - як практичних, так і соціально-філософських.

Очевидно, названі фактори можна поділити дихотомічно на внутрішні та зовнішні. Саме вони здатні (і продовжують сьогодні) впливати на демократизацію українського суспільства, хоч і не завжди позитивно.

Дослідження і публікації, у яких започатковано вивчення проблеми. Уперше проблема консолідації демократії була заявлена в колективній праці закордонних дослідників Г. О. Донела та Ф. Шмітера

"Переходи від авторитарного правління", яка була опублікована в 1986 р. Наукова розробка проблеми консолідації демократії в повному обсязі викладена також у працях Х. Лінца та А. Стефана.

Проте в рамках теми дослідження деякі закордонні автори у своїх роботах не тільки не вивчають проблеми консолідації демократії, аналізуючи її концептуальні якості, але й не досліджують детально поняття "консолідація демократії". Разом із цим усі вони називають позитивну динаміку якості консолідації демократії вкрай необхідною політичною задачею. Про якості демократії слід говорити тоді, коли стабільне, легітимне впорядкування суспільства відповідає таким основним критеріям демократії, як конкурентність, участь, представництво, відповідальність та політичне рішення. Як правило, демократії, які досягли рівня консолідації, не можуть змінити свою якість. Тому поняття "якість демократії" та "консолідація демократії" вже можна розмежувати.

Одна з фундаментальних праць у галузі порівняльної політології, присвячена консолідації демократії в регіоні Центрально-Східної Європи, була надрукована в 2001 р. - "Democratic Consolidation in Eastern Europe" [1, с.15]. Серйозним внеском у наукову розробку цієї проблеми є праці таких видатних теоретиків та практиків, як Дж. Кін, Р. Патнем, Ф. Фукуяма, Л. Даймонд та інших. Досить цікавою є збірка статей зарубіжних авторів "У пошуках правильної парадигми: концептуальні перспективи посткомуністичного переходу в країнах Східної Європи", видана в 2003 р. Автори розглядають економічні та соціально-політичні умови, необхідні для виникнення та консолідації демократії, регіональні особливості цього процесу в Центральній, Східній та Південній Європі. Певна динаміка демократичних перетворень в Україні, особливо після президентських виборів 2004 р., дає можливість розвинути аналіз цієї проблеми. Отже, дослідження та дискусії навколо вітчизняної демократичної трансформації з причини її незавершеності ще довго триватимуть.

№ 9 (100) грудень 2009 р.

Вітчизняна історіографія проблеми представлена політологічними, соціологічними та соціально-філософськими працями І. Паська, В. Полохала, М. Рябчука, А. Карася, В. Кременя, В. Степаненка та інших авторів. Свій внесок у розробку цієї проблеми зробили й відомі політики В. Литвин, В. Ющенко. Відомим фахівцем із питань громадянського суспільства й громадянської культури є А. Колодій. Статті та монографії цього автора розкривають теоретичні погляди на сутність зазначених понять, а також стан та тенденції розвитку громадянського суспільства й демократичної політичної культури в Україні. Над проблемою становлення політичної культури як важливої умови демократичної трансформації успішно працюють С. Рябов, М. Логунова, О. Рудакевич, С. Рутар та інші автори. Вагомі критичні зауваження щодо дій сучасної політичної еліти в демократичній трансформації знаходимо в працях К. Бабкіної, Д. Видріна, К. Бакакіної та інших науковців.

Проте потрібно констатувати, що й у закордонній, й у вітчизняній науковій літературі тема вивчення зовнішніх факторів консолідації демократії не отримала повного наукового висвітлення. Деякі дослідники вважають, що на розвиток демократії та зміцнення демократичних цінностей не можуть впливати зовнішні фактори більше, ніж внутрішні. Більше того, існує думка, що зовнішні фактори окремо надто рідко зумовлюють консолідацію демократії, їх вплив має опосередкований характер. Але вони існують і мають особливу роль у впливі в кожній окремій країні.

Починаючи аналізувати процес демократизації в Україні, хотілося б нагадати статтю відомого американського політолога Ф. Фукуями "Примат культури", де автор пише про чотири рівні, на яких має відбуватися поступове зміцнення демократії: ідеологічний, інституційний, рівень громадянського суспільства, а також рівень культури. Політолог акцентує увагу на тому, що демократичні перетворення починаються з ідеологічного та інституційного рівнів, але тільки від останніх двох залежить стійкість та якість здійснюваних перетворень. Саме під час переходу на третій рівень відбуваються затримки, а іноді навіть починається зворотний рух у процесі демократизації. На наш погляд, зміцнення демократії можливе тільки за умов, коли демократичні цінності є невід'ємною умовою життя суспільства. Якщо розглянути демократизацію в Україні з точки зору запропонованого Ф. Фукуямою підходу, то щодо перших двох рівнів вже є певні здобутки. А розвиненість інститутів громадянського суспільства та громадянської свідомості індивідів у нас якраз і перебуває на низькому рівні, а це, природно, затримує поглиблення та зміцнення демократії.

Мета цієї роботи - аналіз зовнішніх факторів консолідації демократії на прикладі України.

Виклад основного матеріалу. Перша група зовнішніх факторів консолідації демократії пов'язана з поширенням ідей демократичного характеру із заходу на південь та схід європейського континенту. Дослідники М. Газіоровський та Т. Пауер стверджують, що існування багатьох демократичних режимів у близькому регіоні або в країнах "третього світу" утворює так званий "ефект зараження", який суттєво полегшує перехід до демократії та консолідацію за допомогою передачі ідей, норм та політичного тиску, які сприяють демократії. Цей "ефект зараження" тотожний "ефекту снігової кулі" С. Гантінгтона. Останній вважає, що "в певній країні успішно проходить демократизація і це сприяє демократизації інших країн або тому, що існу-

ють схожі проблеми й успішна демократизація... може стати ліками і від їх проблем, ... або тому, що, демократизуючись, країна стає сильною і вважається політичним чи культурним зразком" [2, с. 113-114]. Найбільш яскраво "ефект зараження" проявив себе в країнах посткомуністичного світу. Україна не виняток. 90-ті роки ХХ ст. для українського суспільства пройшли під гаслом "вестернізації", тобто західного впливу політичної культури.

Особливу роль у процесі демократизації країн Південної і Східної Європи відіграли різноманітні міжнародні наукові конференції та семінари, дозволяючи їх учасникам здійснювати інформаційний обмін. Сьогодні подібна практика продовжується. У різноманітних заходах беруть участь державні та регіональні управлінці вже "демократизованих" країн, спонукаючи вітчизняних учених і політиків сприймати досвід будівництва демократичного суспільства [3, с. 194-196].

Як стверджують дослідники, які вивчають країни Східної Європи, значний внесок у справу закріплення демократичних інститутів та процедур зробили так звані "масові рухи народу крізь зовнішні кордони". На початку існування незалежної України динаміка міграційних процесів була доволі високою. Бізнесові поїздки та туристичні тури здійснювалися в напрямку країн з розвинутою демократією. При цьому для спостерігачів наочним ставав контраст між вітчизняними та зарубіжними (демократичними) державами. Акцентуємо також і на діалектиці такої взаємодії, яка виразилася у формуванні сприятливих умов для становлення та розвитку нових різновидів злочинності в західноєвропейських країнах (корупції тощо).

Друга група зовнішніх факторів - регіоналізм. Регіональний фактор представлений різноманітними місцевими активними групами або локальними суспільними організаціями, які мають значний демократичний потенціал. Обмеження на міжнародні потоки (міграцію) сприяє зростанню суперечностей та напруженості відносин у межах географічних, економічних та культурних регіонів, відокремлених від провідних західних клубів.

Регіоналізм або регіональний вплив, очевидно, не дав бажаного результату. У порівнянні з державами Південної Європи та Південної Америки постсоціалістична Україна мала відносно слабку мобілізацію структур громадянського суспільства. На тлі доволі високого рівня освіти та непоганих організаційних навичок, які існували в Україні напередодні переходу до консолідації, не сталося прояву високої громадянської активності, хоч на початку стадії лібералізації громадянське суспільство проявило доволі рішучу активність.

Перебудова в Радянському Союзі дала поштовх до активних дій. Саме в цей період активізуються політичні партії та організації. Суспільно-політичне життя в республіці поступово виходило з-під контролю КПУ. В Україні починається процес формування громадсько-політичних груп, об'єднань, опозиційних існуючому режиму. Так у 1987 р. у Києві почав роботу Український культурологічний клуб (УКК), відновила роботу Українська гелсінська спілка (УГС), з'являються інші об'єднання демократичної орієнтації. Найактивніше діяли вони в західних регіонах держави, звідки поширювалася хвиля мітингів і демонстрацій. КПУ, державні структури прагнули зупинити зростання демократичного руху. Але, незважаючи на це, чисельність руху в усіх регіонах України - від Львова до Луганська - зростала. Логічним наслідком цього став Установчий з'їзд Народного руху України у вересні 1989 р. В Україні почалося

формування багатопартійності. Цей процес активізувався після лютневого пленуму ЦК КПРС 1990 р.

Після прийняття незалежності ступінь громадської активності поступово знижується. Зараз вона проявляється ближче до виборів і реалізується в регіональному зростанні соціального напруження. Менш за все його відчуває захід країни, а найбільше - центр. Регіоналізм проявляє себе в розподілі голосів за майбутнього Президента, інших електоральних позиціях [4, с. 165].

До ще однієї групи зовнішніх факторів належать ключові - неурядові організації, держави та міжурядові структури. Різноманітні неурядові організації, у тому числі політичні партії, допомагають процесу еволюції та захисту демократії.

Як підкреслює С. Гантінгтон, "в утворенні демократії третьої хвилі значну роль відігравали міжнародні обставини та зарубіжні фактори". Американський політолог вважає, що сприятливе зовнішнє середовище для початків демократії буде сприятливим і для її консолідації.

На формування та зміцнення демократії в кожній країні, особливо в Східній Європі, впливають країни "великої сімки", а також ключові міжнародні організації - МВФ, НАТО, ОБСЄ, ЄС. Вони виконують особливу місіонерську діяльність з метою розповсюдження та консолідації ліберальної демократії після колапсу комуністичної ідеології. Наприклад, існує так звана програма "Phare", встановлена ЄС, щоб підтримати країни, які сьогодні ведуть переговори відносно вступу до нього. Вона також спрямована на встановлення та консолідацію демократії.

Закордонні фахівці вважають, що цей вплив повинен проходити етапами. На першому - здійснюється опосередкована підтримка. На другому - міжнародні спільноти своїми зусиллями підтримують мир і стабільність у регіоні. І лише на останньому етапі вирішується питання будівництва демократичних інститутів. Україна сьогодні вже пройшла перші два етапи.

Отже, зовнішні, зарубіжні чинники можуть як форсувати, так і припинити вплив економічного та соціального розвитку на демократизацію в певній країні. На думку С. Гантінгтона, ті з них, які досягли певного рівня соціально-економічного розвитку, потрапляють у зону транзиту та, відповідно, у них збільшується можливість рухатися в демократичному напрямку. Зовнішній вплив може бути прискорювачем цього процесу ще до того, як країна досягне зони транзиту, або загальмувати демократизацію.

Важливу роль у межах окресленої проблеми відіграють двосторонні відносини між державами. Розвинуті демократичні країни зацікавлені в налагодженні потужних зв'язків з тими перехідними країнами, які близькі їм за національними інтересами.

Так, оскільки зараз пріоритетним напрямком зовнішньої політики України є її інтеграція до ЄС, то важливим кроком на цьому шляху стало прийняття нашої держави в жовтні 1995 р. до Ради Європи і пов'язана з ним модернізація українського законодавства. При цьому метою правової консолідації є усунення великої кількості нормативних актів, створення в структурі законодавства великих блоків нормативного матеріалу як вихідної бази для проведення кодифікаційної роботи [5, с. 174-175]. Соціологічні дані говорять про високі позитивні очікування населення від цих кроків відносно демократизації країни [6, с. 77]. Тобто громадянське суспільство вже готове прийняти консолідовану демократію, але трансформація ще не завершена.

Навпаки, країни зі слабкою консолідацією демократії здатні негативно впливати на її зміцнення в Україні. Прикладом тут є особливі відносини між Росією та Україною, які не сприяють консолідації демократії. Навпаки, вони дезорієнтують напрям трансформації українського суспільства як у зовнішній, так й у внутрішній політиці. Зазначимо тут, що посол Чеської Республіки в Україні Я. Башта попередив противників вступу України до НАТО, що нейтралітет - найбільш дорога форма безпеки для нашої держави. Він висловив думку про те, що "в Росії нема історичних кордонів, її кордони зумовлюються силою або слабкістю її сусідів. Тому Україна повинна бути сильною" [7, с. 196].

Серед зовнішніх чинників, якими є передові світові держави, необхідно виділити США, які найбільш суттєво впливають на розвиток демократії в багатьох країнах світу, у тому числі й в Україні. Зовнішньополітичний курс України багато в чому об'єктивно орієнтується на цю країну, хоча у світлі популяризації ідеї вступу України до ЄС зразками моделей демократичних структур є країни Західної Європи.

Висновки

Таким чином, умовно зовнішні фактори, які впливають на консолідацію демократії в суспільстві, зокрема українському, можна розділити на чотири групи:

- міжнаціональні явища;
- регіоналізм;
- неурядові організації;
- держава або міжнародні інституційні фактори.

Усі вони мають місце і в інших країнах Східної Європи, але виявляються залежно від особливості держави. Україна тут не виняток. Найменший вплив на процес демократизації, на нашу думку, має третій фактор, а найбільший - четвертий.

Наша країна займає унікальне геополітичне положення між Росією та ЄС, США, яке обумовлює особливий шлях України до консолідації демократії. Доки будуть існувати протиріччя концептуальних підходів відносно стосунків із Росією та Заходом, доти труднощі консолідації демократії матимуть місце, бо це саме той зовнішній чинник, який створює протиріччя в нашій країні, розмежовує громадянське суспільство і владу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Democratic Consolidation in Eastern Europe: International and Transnational Factors / [ed. by J. Ziclónka and A. Právda]. - 2001.
2. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. - М., 2003. - С. 113-114.
3. Попов В. Ж. Украинско-чешский семинар "Развитие демократии и укрепление структур гражданского общества в Восточной Украине" / В. Ж. Попов // Вестник ДОСАУ. - 2008. - № 1-2 (6-7). - С. 194-196.
4. Балакірева О. М. Громадська думка населення України: квітень 2009 р. / О. М. Балакірева // Український соціум. - 2009. - № 2 (29). - С. 165.
5. Лисенкова О. С. Теоретичні проблеми консолідації як форми систематизації законодавства України / О. С. Лисенкова // Систематизація законодавства України: проблеми теорії та практики. - К., 1999. - С. 174-175.
6. Стегній О. Г. Європейська інтеграція України: профіль громадської думки / О. Г. Стегній // Український соціум. - 2009. - № 1(28). - С. 77.
7. Попов В. Ж. Украинско-чешский семинар "Развитие демократии и укрепление структур гражданского общества в Восточной Украине" / В. Ж. Попов // Вестник ДОСАУ. - 2008. - № 1-2 (6-7). - С. 196.

M. Arushanian

ANALYSIS OF EXTERNAL FACTORS OF DEMOCRACY CONSOLIDATION (ON EXAMPLE OF UKRAINE)

In the article the features of external factors of democracy consolidation in Ukrainian society are investigated, which are divided in the article on such groups: the first group of factors is related to distribution of the ideas of democratic character from the west to the south and the east of the European continent, the second group is regionalism, and key categories of the international factors - nongovernmental organizations, states and intergovernmental structures - are related to the last group. It is proved that on the processes of democratization nongovernmental organizations have the least influence, and the most influence have states and intergovernmental structures.

Key words: transformation, modernization, consolidation, democratization, "new democrats", totalitarianism, political culture.

© М. Арушанян

Надійшла до редакції 20.11.2009

ЗМІСТ ЗА 2009 р.*

Нові ВНЗ України: бути чи не бути?	№ 3 (94) 3
Олександр Чередниченко Споживча свідомість, або які кадри нам потрібні?	№ 4 (95) 3-5
Олександр Чередниченко Що стоїть за демографічно-міграційними проблемами?	№ 5 (96) 3-10

ЕКОНОМІКА

Газовий вузол	№ 1 (92) 3-4
Василь Папп Стратегічні напрями структурної політики соціально-економічного розвитку регіонів	№ 1 (92) 5-9
Ганна Панасенко Основні напрями забезпечення стабільності банківської системи України на шляху інтеграції в світовий фінансовий простір	№ 1 (92) 10-16
Віктор Боїн Методичні підходи до визначення факторів конкурентоспроможності торговельних підприємств споживчої кооперації	№ 1 (92) 16-20
Олена Горчакова Формалізація процесів управління господарською організацією	№ 1 (92) 21-24
Володимир Іванов Платоспроможність підприємства в умовах кризи	№ 1 (92) 24-28
Марина Панкова, Ганна Соловійова Актуальні питання оплати праці за умов фінансової кризи в Україні	№ 1 (92) 29-32
Вікторія Харченко Умови формування грошових потоків вугільних шахт	№ 1 (92) 32-36
Валентина Шепілова, Андрій Гусак Роль особистого страхування в організації соціального захисту робітників у промисловості	№ 1 (92) 37-41
В'ячеслав Волошин, Артем Ягмурджи Вертикально інтегровані структури в чорній металургії України: проблеми й перспективи розвитку	№ 1 (92) 41-45
Марина Наумова, Вікторія Бібікова Гудвіл як основний нематеріальний актив підприємства	№ 1 (92) 45-48
Сергій Богачов, Олена Таран Економіко-математична модель вибору альтернативного варіанта використання міських земель	№ 1 (92) 49-53
Олександр Русанов Малий та середній бізнес як фактор інноваційного розвитку житлово-комунального господарства	№ 1 (92) 54-58
Абубакар Абуслкасим Оденат Організація системи ефективного управління оборотними коштами промислового підприємства	№ 1 (92) 58-61
Віра Стешенко, Ірина Стешенко Вплив інформаційних систем на розвиток економічних суб'єктів господарювання	№ 1 (92) 61-63
Ірина Іващук Діалектика протекціонізму та вільної торгівлі в економічній політиці країн	№ 1 (92) 64-67
Микола Білопольський, В'ячеслав Волошин Виробництво, обмін, розподіл і споживання в сучасних умовах кризи	№ 2 (93) 3-7
Валентина Савка Реформування податкової системи в умовах трансформації економіки України	№ 2 (93) 8-11
Наталія Катрук Світовий досвід оподаткування доходів громадян і його використання в Україні	№ 2 (93) 11-15
Валентина Манакіна, Наталія Гарбузова Проблеми оцінки інтелектуальної власності	№ 2 (93) 16-19
Тамара Дерев'яно Визначення лага часу між витратами на навчання та розвиток персоналу і результатами діяльності підприємства	№ 2 (93) 20-22
Карина Захарова Використання сучасних інформаційних технологій у туристичній галузі Криму	№ 2 (93) 22-26
Світлана Сойма Особливості та аналіз зовнішньоекономічної діяльності Закарпатського регіону в умовах транскордонного співробітництва: історичний аспект і сучасність	№ 2 (93) 26-30
Євгенія Захаренко Активізація інноваційно-інвестиційного клімату Закарпатської області	№ 2 (93) 31-35
Ірина Боднар Ефективність реального інвестування Інтернет-магазинів	№ 2 (93) 35-40
Олена Аксентьева Внутрішній аудит підприємств на основі системно-орієнтованого підходу	№ 2 (93) 40-45
Дмитро Сомов, Микола Білопольський Дослідження характеру впливу маркетингу на соціально-економічний розвиток суспільства	№ 2 (93) 46-49
Лариса Бражнікова Удосконалення організаційно-економічного управління розвитком підприємств житлово-комунального господарства в умовах кризи	№ 2 (93) 49-53
Олена Теницька Ефективність проведення виробок широким вибоєм	№ 2 (93) 54-57
Олена Якубця Адаптація малих і середніх підприємств до умов глобальної конкуренції	№ 2 (93) 58-61
Тетяна Акаєва Формування облікової політики підприємства	№ 3 (94) 4-7

*без № 6 (97)